

”Man kommer aldrig tillbaka”
- Barns uppfattningar om fenomenet döden

Robert Bäckström

Sonny Carlsson

**Examensarbete 15 p
Utbildningsvetenskap 61- 90 p
Lärarprogrammet
Institutionen för individ och samhälle
Höstterminen 2011**

Arbetets art:	Examensarbete 15 högskolepoäng, Lärarprogrammet
Examensarbetets titel:	”Man kommer aldrig tillbaka” - Barns uppfattningar om fenomenet döden
Engelsk titel:	“You never come back” – Children’s perceptions of the phenomenon of death
Författare:	Robert Bäckström Sonny Carlsson
Handledare:	Sylvana Sofkova Hashemi
Examinator:	Signild Risenfors
Datum:	Februari 2012
Sidantal:	40

Sammanfattning

Bakgrund: De få undersökningar som finns om barns syn på döden handlar i hög grad om sorg och sorgearbete och inte om döden som fenomen. Fokus för vår studie är hur barn uppfattar fenomenet döden. Det är ett ämne som vi upplever hamnar i skymundan i skolan på grund av att det ofta sammankopplas med sorgliga och hemska händelser i livet.

Syfte: Vårt syfte är att ta reda på hur barn i förskoleklass respektive barn i årskurs två uppfattar fenomenet döden, för att på detta vis se om det förekommer någon skillnad i svaren beroende på ålder. Vi undersöker om pojkars och flickors svar skiljer sig åt, samt se hur media påverkar barnens svar. Utöver dessa kommer vi även sammanfatta de övriga påverkansfaktorer som vi kan se.

Metod: Studien bygger på intervjuer med barn i grundskolan på två olika skolor där åldern varierar mellan 6-8 år. Vi använder ålder, genus, media och berör även övriga faktorer som vi stött på under arbetets gång för att ta reda på barns uppfattningar om fenomenet döden. Vår

undersökning hämtar inspiration från fenomenografin och de teoretiska utgångspunkterna är det sociokulturella perspektivet och konstruktivism.

Resultat: Resultatet visar att barnens tankar angående döden varierar beroende på ålder och att både media och genus är faktorer som påverkar barnens åsikter om fenomenet. Ytterligare en påverkansfaktor som utmärkte sig i studien var barnens föräldrar. Flera av barnen uttryckte en ovilja att prata med sina föräldrar och menade att de föredrog att prata med en vän istället för en vuxen.

Innehållsförteckning

Sammanfattning	2
Inledning.....	6
Syfte	7
Frågeställning	7
Tidigare forskning	8
Tala med barn om döden	10
Ålder.....	10
Genus.....	11
Media och andra påverkansfaktorer	11
Teoretiska utgångspunkter	12
Utvecklingsteori och konstruktivism	13
Sociokulturellt perspektiv och utvecklingszoner	14
Skillnader och likheter mellan Vygotskij och Piaget	15
Metod	16
Barnintervjuer	17
Etik.....	18
Urval	19
Reliabilitet och Validitet	19
Genomförande	20
Resultat	21
Döden i leken.....	21
Döden på riktigt	22
Efter döden	24
Tala om döden	25
Var finns döden.....	28
Resultatdiskussion	30
Genus	30
Ålder	30
Media	31
Övriga påverkansfaktorer	32
Metoddiskussion	33
Fortsatt forskning	34
Referenslista.....	35

Bilagor

Inledning

I vår uppsats behandlar vi ämnet döden. Döden är något som för människor är känsligt att prata om. För barn är det inte lika vanligt att de hunnit uppleva döden. Barn har många funderingar kring livet och eftersom döden är en stor del av livet så undrade vi hur barn resonerar kring detta fenomen.

Sven Hartman och Ragnar Furenhed (2003) visar i en undersökning att barn har funderingar om livet som många tror bara finns hos tonåringar. Detta behöver inte betyda att de mognar snabbare nu, utan snarare att vi börjat se att även yngre barn har dessa tankar. Vi tror även att barnen måste ha mer funderingar kring ämnet men att det inte ges samma möjlighet att prata om det på grund av att det är ett *laddat* ämne. När det gäller vilka faktorer som påverkar barnens syn så intresserade vi oss för skillnaderna mellan könen, vad för påverkan media har, ålder samt övriga faktorer som vi kan urskilja.

Media har en stor påverkan i dagsläget och har ökat betydligt genom åren. Barn får chansen att uppleva döden i tidiga åldrar med datorspel och filmer och det är något som skrivits mycket om huruvida det nödvändigtvis påverkar barnet negativt. Vi tror inte att våldsamma datorspel eller filmer behöver ha en negativ påverkan på barn om vi som vuxna har en bra dialog med barnen om vad de upplever. Vi anser att det är vår uppgift som vuxna och lärare att ge barnen möjligheter att uttrycka sina tankar om döden och att med detta arbete skapa en bättre insyn i barns tankar om döden. Ålder är viktigt att undersöka eftersom synen på livsfrågor ser annorlunda ut beroende på vilken ålder man befinner sig i. Barn ser på livsfrågor ur en mer konkret synvinkel och allteftersom de blir äldre ändras deras syn på livsfrågor till ett mer abstrakt synsätt. Genus är ett ämne som påverkar pojkar och flickor i dagens samhälle. Samhället förväntar sig att pojkar och flickor skall uppföra sig olika beroende på kön. Utöver de faktorer som vi nämnt, kunde vi urskilja flera andra påverkansfaktorer, till exempel föräldrar. Dessa har vi valt att kategorisera som övriga påverkansfaktorer.

Syfte

Vårt syfte är att ta reda på hur barn i förskoleklass respektive barn i årskurs två uppfattar fenomenet döden, för att på detta vis se om det förekommer någon skillnad i svaren beroende på ålder. Vi undersöker om pojkars och flickors svar skiljer sig åt, samt se hur media påverkar barnens svar. Utöver dessa kommer vi även sammanfatta de övriga påverkansfaktorer som vi kan se.

Frågeställning

Vi anser att forskningen inom området barns uppfattningar om döden är smalt, och vill med denna studie utöka kunskapen och förståelsen som barn har om detta ämne. För att på så vis bidra till framtida forskning och pedagogers arbete med livsfrågor i barngrupper. Detta skall uppnås med följande frågeställningar:

Ser barnen olika på fenomenet beroende på ålder?

Skiljer sig flickor och pojkars svar åt?

Kan man se om media påverkar barnens svar?

Vilka andra påverkansfaktorer framträder i barnens svar?

För att nå vårt syfte har vi använt oss av relevant litteratur vilken vi presenterar nedan. För att nå vårt syfte har vi genomfört barnintervjuer som vi analyserat genom olika synvinklar vilka är media, genus och ålder samt övriga påverkansfaktorer. Vi vill undersöka hur dessa aspekter påverkar barns syn på döden.

Tidigare forskning

Den tidigare forskning som existerar angående barns olika uppfattningar av döden är tämligen begränsad. Den forskning inom området som finns tillgänglig är bland annat Maare Tamms och Anna Granqvists studie *Barns och ungdomars tankar om döden* (1994). Författarna belyser vilken betydelse döden har för barns uppfattningar i olika åldrar, bland annat genom en redogörelse av olika utvecklingsstadier. Tamm och Granqvist (1994) redogör för ett stadium som benämns som *det preoperationella utvecklingsstadiet*. I detta stadium befinner sig barn i åldrarna 2-7 år och barnen uppfattar här döden som ett *reversibelt fenomen*. Detta betyder att barn uppfattar döden som något som kan vändas åter till liv. Barn som befinner sig i detta utvecklingsstadium är av den uppfattningen att döden är påverkad av yttre omständigheter, till exempel våld, krig och olyckor (Tamm och Granqvist, 1994). Författarna redogör för ytterligare ett stadium, nämligen de *konkreta operationernas* stadium där barn befinner sig i åldern 7-12 år. I detta stadium har döden övergått från att inledningsvis vara orsakad av yttre faktorer till att nu handla om inre faktorer, till exempel att hjärtat slutar slå eller att hjärnan slutar fungera som den skall. Barnens tankar beträffande dödsorsaker fokuserar mycket på sjukdom och åldrande som bidragande faktorer inom detta stadie av barns utvecklingsprocess. Det är även under denna åldersperiod som barnen börjar få en förståelse för döden som fenomen. Detta kommer att drabba samtliga individer någon gång under livet, förståelsen för att döden är universell (Tamm och Granqvist, 1994).

Andra forskare som har belyst detta område är Claes-Göran Wenestam. Wenestam (1986) belyser bland annat barns föreställningar om döden och vid vilket åldersintervall som det är mest troligt att barn har fått en uppfattning om döden. Författaren drog slutsatsen att det kan finnas svårigheter att finna en klar definition av när barn får en förståelse av fenomenet döden. Detta eftersom åldersintervallet kunde variera från 16 månader till 3 – 4 års ålder. Men att det scenario som framträdde som mest troligt var att barns förståelse för fenomenet startade när barnet var 3-4 år gammal (Wernerstam, 1986). Även Hartman och Furenhed (2003) uppmärksammar detta område eftersom författarna arbetar med att belysa barns livstolkningar. De betonar även betydelsen av att barn ges möjlighet att föra sin egen talan i frågor beträffande barnens livsvillkor.

Hartman och Furenhed (2003) har även fokuserat på att försöka belysa *vad* barn tänker i frågor som rör livet och dess innehåll, istället för att lägga fokus på *hur* barn tänker. Detta är något som har varit i fokus i mycket av den tidigare forskningen inom detta område. Tamm och Granqvist (1993) beskriver att de fann skillnader mellan pojkar och flickors sätt att beskriva döden. Flickornas fokus var mer på relationstermer, till exempel att man saknar eller gråter när någon dött, medan pojkarna mer använder sig av sakliga termer där de alltså belyser den objektiva sidan av en händelse där någon dött.

Ytterligare forskning inom detta område har gjorts av Atle Dyregrov (1990). Författaren belyser även aspekten att barns syn och uppfattningar beträffande döden som fenomen är åldersrelaterad, och att förståelsen skiftar beroende på i vilket stadium barnen befinner sig i. När barn befinner sig i småbarnsåldern, 0 - 5 år kan barn ha svårigheter med att förstå abstrakta frågeställningar som en förklaring till ett dödsfall. Till exempel har barn i detta

åldersstadium svårt att förstå om de blir tillsagda att mamma är hos Jesus, samtidigt som hon är begravd i jorden. Barn i detta åldersstadium har inte utvecklat samma förmåga att beskriva sina känslor inför något som de varit med om. Till exempel har dessa barn en tendens att använda ett och samma ord upprepade gånger för att beskriva en känsla. Detta sker istället för att undersöka möjligheterna till att hitta andra ord för att förklara vad barnen känner.

Dyregrov (1990) belyser vidare att när barnen har kommit upp i 5 – 10 års ålder har barns förståelse för att något som är dött, verkligen är dött och inte kan komma tillbaka, successivt börjat öka. I detta åldersintervall får barn också en ökad förståelse för att döden kan bero på dels yttre faktorer, till exempel våld eller olycka, dels genom inre faktorer så som sjukdom och ålder. Denna iakttagelse förstärks av Tamm och Granqvist (1994) som dragit liknade slutsatser inom sin forskning. Nämligen att barns förståelse för fenomenet döden kan delas in i olika åldersstadier. I stadiet vi nämner ovan får barn också en ökad förståelse för sina medmänniskor, och att döden är något som kan drabba alla människor runt omkring dem själva. Från och med att barnen befinner sig i tio års åldern och uppåt fann Dyregrov (1990) att tillsammans med de biologiska, psykologiska och sociala förändringarna som sker i detta åldersintervall kan döden medföra även känslomässiga reaktioner hos barn som inte upptäckts tidigare.

Vid detta intervall börjar barn även få en djupare förståelse för vad ett dödsfall kan innebära för den person som blir drabbad och de kan också förstå vilka konsekvenser döden kan leda till för anhöriga och andra personer i den drabbades närhet.

Ytterligare forskning angående barns uppfattningar om döden har genomförts av Virginia Slaughter (2005). Författaren undersökte bland annat vad barn i tio års åldern associerade till när de fick tala om fenomenet döden. Författaren fann att barn i denna ålder främst tänker på himlen eller platser som är avsedda för döda individer när de skall förklara fenomenet döden. Även Sis Foster (1990) belyser barns upplevelser beträffande fenomenet och menar till exempel att barn inte har utvecklat samma förmåga till abstrakt tänkande som en vuxen. Detta innebär att om barn ges en förklaring, till exempel att någon dött och kom till himmelen, tolkar barnen det mer konkret då de inte utvecklat sitt abstrakta tänkande som man får allteftersom man blir äldre. Per Bøge och Jes Dige (2006) har även de bedrivit forskning inom barns upplevelser angående döden. De belyser att barns sorg är en process som omgivningen måste respektera och författarna belyser även det faktum att barns upplevelser och bearbetning beträffande svårigheter de upplevt måste få ta sin tid. Erling Lars Dale (1998) är ytterligare en författare som belyser att barn och vuxnas tankegångar skiljer sig åt. Författaren belyser att detta kan vara en av anledningarna till att barn väljer att prata med jämnåriga istället för vuxna vid krissituationer. Christian Eidevald (2011) och Eva Johansson (2008) belyser att genus är en faktor som har stor betydelse beträffande vilka förväntningar som omgivningen har på flickor respektive pojkar. Författarna påpekar att pojkar förväntas vara mer livliga och återhållsamma när det kommer till framförallt känslor, medan flickor förväntas visa mer omsorg om andra individer. De förväntas även vara mer lugna och tillbakadragna, förutom när det kommer till känslor. Peter L Berger och Thomas Luckman (2003) och Jan-Erik Nordlund (1996) påpekar att barn påverkas av andra aktörer för att på så vis lättare anpassa sig till samhället de lever i. Författarna påpekar att bland annat media är en

sådan faktor eftersom media kan bidra till att barn får svårighet med att skilja på fantasi och verklighet. Johansson (2000) upplyser att media och framförallt datorn är en faktor som kan skapa klyftor mellan barn och vuxna eftersom, enligt Barbro Johansson (2000) är datorn ett verktyg där barns kunskaper är mycket större än vad de vuxnas är.

Ytterligare forskning som blivit betydelsefull har genomförts av Williams, Sheridan och Pramling Samuelsson (2000) som påpekar att utmärkande för det sociokulturella perspektivet är samspelet mellan kollektiv och individ. Författarna belyser även att Lev Vygotskij var en av de främsta förespråkarna inom denna teori. Just det sociokulturella perspektivet är något som fått stor genomslagskraft inom nutidens undervisning.

I Lgr 11 (2011) påpekas betydelsen av ett nära samarbete mellan skolan och fritidshemmet för att barn skall ges de bästa förutsättningarna för att skapa mångsidig och personlig utveckling hos barnen. Även i Allmänna råd för fritidshem (2007) belyses betydelsen av ett fungerande samarbete mellan skola och fritidshem för att skapa goda förutsättningar för elevvård och social omsorg. Detta belyser att barns sorg är något som samtliga aktörer som omger sig med dessa individer är något som alla människor får hantera genom gemensamma åtgärder.

Tala med barn om döden

Foster (1990) påpekar att döden är ett ämne som sällan är aktuellt att prata om i många familjer. Detta kan bero på de känslor som döden framkallar. Foster (1990) nämner även att för många familjer kommer döden upp i samtal för första gången när någon inom familjen går bort. Gunilla Bengtsson och Inger Larsson (2002) lyfter fram vikten av att som vuxen bemöta barnen seriöst och visa att deras tankar är betydelsefulla. Samtidigt belyser författarna vikten av att visa barnen att bara för att dem tänker annorlunda innebär det inte att dem tänker fel. Bengtsson och Larsson (2002) belyser också att det är av största vikt att man skapar en trygghet där barnen känner att deras tankar är viktiga.

Ålder

Även om barns förståelse vid 5-6 års ålder har ökat så har de inte samma förmåga att förstå abstrakt tänkande som en vuxen. De tror fortfarande till viss del att personer som dött kan komma tillbaka. Till skillnad från yngre barn har de nu lärt sig att abstrahera, de kan alltså föreställa sig skillnader mellan kropp och själ och att själen lämnar kroppen när man dör. Foster (1990) skriver att barnen inte har en fullständig förståelse för döden, eftersom de dras mellan att som yngre barn tro, att döden är oåterkallelig och äldre barns förståelse för att döden är slutgiltig. Barn i den här åldern tror på att det kan finnas flera alternativ, detta för att de skall kunna hantera ångest som tillkommer när de får mer kunskap om livsfrågor, till exempel döden. Tamm (2003) belyser hur barn fortfarande har tron om att en död individ kan komma tillbaka eller föras vidare till något slags evigt liv. Det kommer också naturligt mer frågor om livet i den här fasen. Eftersom de söker svar, konkretiserar barnen frågorna och kan föreställa sig döden som exempelvis ett väsen som kommer och hämtar den avlidne. Barn i åldern 8-12 år har utvecklat en förståelse för att döden är oåterkallelig. Med det menar vi att barnen inte längre tror att en person kan komma tillbaka efter dem dött. De har börjat utveckla ett dödsbegrepp som är på ett djupare plan jämfört med yngre barn men är fortfarande inte på

en vuxens nivå. Deras förmåga att abstrakt beskriva ett fenomen som döden är fortfarande sammankopplat med den konkreta världen. Barnen intresserar sig mycket för de olika händelseförlopp och procedurer som uppstår i samband med döden. Foster (1990) belyser att detta fungerar som ett slags skydd mot den ångest döden skapar. Detta är en viktig del för att övervinna den rädsla som naturligt kommer med kunskapen de tillägnar sig beträffande döden. Även Tamm (2003) belyser att barn hanterar sin ångest inför döden genom att föreställa sig ett liv efter döden.

Genus

Genus är latin och betyder, slag, sort, släkte, kön (Hirdman, 2001). Hirdman beskriver vidare att genus skall användas för att människor skall kunna se sådant som de inte kunde se tidigare och hur detta bidrar till skapandet av maskulinitet och femininitet. Det finns diverse faktorer som bidrar till barns uppfattning angående genus, och hur barn skall förhålla sig till genusordningen. Johansson (2008) påpekar att omgivningen som barn vistas i är medskapare till att många barn tar de olika könsrollerna för givet utan att dessa ifrågasätts nämnvärt. Detta sker på grund av att många i barnens omgivning, till exempel föräldrar, pedagoger som barnen möter i skolan eller andra barn, utgår ifrån att ett barn är antingen pojke eller flicka och i vilka sammanhang deras identiteter kan skapas.

Johansson (2008) beskriver även att likt omgivningen så är även barnen själva medskapare till den process som det innebär att skapa olika genusmönster. Författaren beskriver vidare att en viktig del av barns liv innefattar att hitta olika tillvägagångssätt som underlättar för barnen när de skall söka efter en social roll i samhället. Detta är viktigt eftersom om barnen har en trygg grund att stå på, vilket medför att de känner sig bekväma, så har de lättare att anpassa sig till samhället och bli en del av det.

Johansson (2008) belyser barns olika livsvärldar som en betydelsefull faktor för hur de genom denna lär sig förhålla sig till olika genusmönster. Författaren menar att det inte finns barn som kan betecknas som enbart *pojkar* respektive *flickor*. Det är genom barns livsvärld som de kan upptäcka flera olika positioner inom den rådande genusordningen och därefter välja om de vill följa den eller inte. Eidevald (2011) beskriver olika egenskaper som kan förknippas med typiskt manligt respektive kvinnligt, och hur dessa egenskaper bidrar till de förväntningar som människor har på varandra. Eidevald (2011) påpekar att egenskaper som ses som utmärkande kvinnliga är omsorgen för andra individer, men också förmågan att sprida rykten anses vara främst kvinnliga egenskaper. Författaren belyser vidare att typiska manliga egenskaper är relaterade till ledarskap, aggressivitet och beslutsamhet.

Media och andra påverkansfaktorer

Nordlund (1996) talar även om hur media, inte talar om för oss *vad* vi ska tycka och tänka utan snarare vilka ämnen som vi ska intressera oss av. I media är temat döden väldigt framträdande, samtidigt som vi märkt att det är ett ämne som i regel inte diskuteras på samma nivå som andra livsfrågor. Berger och Luckman (2003) talar om att barn socialiseras in i rådande normer och värderingar i ett samhälle. Detta sker genom olika aktörer, till exempel föräldrar, syskon och andra närstående. Det sker även via andra aktörer som kompisar och

olika institutioner, så som skola och media. Nordlund (1996) lyfter fram just aktören media i barns socialisation. Då barn i större utsträckning tar del av media, till exempel genom tv, film och datorspel, är media en betydelsefull socialisationsaktör. Han nämner även att barn i yngre åldrar har svårare att förhålla sig kritisk till de budskap som media sänder ut. Cecilia Feilitzen (2001) belyser hur olika studier pekar på att barn som tittat på, till exempel actionfilm kan få en sned bild av hur mycket stryk en kropp egentligen kan tåla. En faktor som har blivit mer betydelsefull i barns livssyn är media. Barnen ser på tv där nyheterna berättar om att någon har dött i en bilrock, de spelar datorspel där man kan skjuta ihjäl människor på gatan och de tittar på tv-program där de ser upplopp och krig. Internet är ytterligare ett forum som skapar möjligheter att komma i kontakt med döden.

Nordlund (1996) anser att långvariga och upprepande budskap i media kan leda till formandet av barns attityder, värderingar och normer. Förutom att man leker lekar som kan innehålla död får man en mer visuell påverkan med hjälp av film och spel, som ofta ger en mer våldsamt bild av döden. Men även genom att barnen ser på nyheterna med sina föräldrar får de se en mer verklig del med krig i andra länder, självmordsbombare och så vidare.

Feilitzen (2001) beskriver i sin bok flera olika studier om huruvida media gör människor våldsamma eller inte. Något som är gemensamt för studierna är att det inte går att till hundra procent säga att till exempel barn blir mer våldsamma av själva påverkan av en actionfilm. Utan att det snarare fungerar som en förstärkare av redan existerande situationer.

Teoretiska utgångspunkter

Vi kommer att undersöka barns uppfattningar om fenomenet döden. Till vår hjälp har vi tagit inspiration från fenomenografi, vilket vi har använt som analysverktyg. Vi utgår även ifrån ett barns perspektiv. Några definitioner som kan vara betydelsefulla att skilja på i detta sammanhang är skillnaden mellan barnperspektiv och barns perspektiv.

Distinktionen mellan *barnperspektiv* och *barns perspektiv* kan diskuteras efter delvis samma linjer som den mellan barnkultur och barns kultur. Det handlar om att urskilja vem som formulerar perspektivet upplever eller alternativt skapar kulturen. Är det barnen eller någon som företräder barnen (Halldén, 2003 s 13). *Barnperspektiv* sätter fokus på ett perspektiv som syftar till att tillvarata barns villkor och verka för barns bästa eller för att studera en kultur skapad för barn. *Barns perspektiv* handlar om att anlägga ett perspektiv eller fånga en kultur som är barnets egen och som de har varit med och lämnat sitt bidrag till (Halldén, 2003 s 14).

Ytterligare en definition som är av betydelse är begreppet fenomenografi. Fenomenografi betonar det kollektiva i mänskligt tänkande (Claesson, 2004). Marton och Booth (2000) påpekar att fenomenografi skiljer sig gentemot fenomenologi på en central punkt. Nämligen på vilket sätt en forskare tar sig an problemet. Fokus inom fenomenografi handlar om att belysa hur individer upplever ett fenomen men också ligger fokus på att förstå att två individer kan uppleva delar av ett fenomen på flera olika sätt (Marton och Booth, 2000).

Vi har även använt Lev Vygotskijs utvecklingsteorier beträffande barn eftersom han var en förespråkare av att barn utvecklades genom samspelet och interaktionen med andra barn.

Denna tanke erhöill vi eftersom vi har genomfört barnintervjuer som delvis tar sin utgångspunkt i fokusgruppsintervjuer. Detta medförde att vi ansåg att det kunde vara intressant att undersöka om Vygotskijs teorier kan appliceras på de intervjuer som vi genomförde. Sedan är det tänkt, för att ytterligare undersöka om Vygotskijs teorier är de teorier som visar sig mest lämpade för vår inriktning, så kommer vi att ställa dessa teorier i relation till vad Jean Piaget hade för tankar angående barns utveckling. Detta för att undersöka vems teorier som eventuellt visar sig vara de mest lämpliga för vårt ändamål med detta arbete.

Utvecklingsteori och konstruktivism

Piaget grundade sina teorier beträffande barns utveckling efter att ha genomfört studier på spädbarn och utifrån dessa observationer grundlade Piaget ett nytt perspektiv. Piagets huvudsakliga tanke beträffande barns utveckling var nämligen att det inte endast fanns en yttre verklighet som barn behövde göra sig införstådda med. Framförallt utgick Piaget från föreställningen att det var barnen själva som skulle konstruera sin egen verklighet, och att detta var deras huvudsakliga uppgift (Elkind, 1978).

Piagets teorier grundar sig på vissa specifika begrepp som utgör en central del av Piagets teoribildning. Dessa är bland annat ackommodation och assimilation. *Ackommodation* innebär att en handling anpassas efter hur omgivningen ser ut. *Assimilation* innebär att omgivningen anpassas efter hur handlingen ser ut (Elkind, 1978).

Eftersom dessa begrepp grundades när Piaget genomförde studier på spädbarn drog han även paralleller till spädbarn vid sina förklaringar, ett exempel på detta kunde se ut på följande vis:

När spädbarnet ställer in sina läppar så att de passar till bröstvårtan är det ett av många exempel på ackommodation. Och när barnet försöker suga på varje föremål som snuddar vid dess läppar, då är det ett av många exempel på assimilation (Elkind, 1978 s 65).

Enligt Piagets utvecklingsteori kan barns utveckling delas in i olika perioder. Den första som benämns är spädbarnsperioden. Denna period befinner sig barnet i tills det är ett år gammalt. Det är under denna period som barnet konstruerar sin objektvärld. Något som är utmärkande för denna period är också det faktum att barn inte innehar någon form av uppfattning beträffande rum och tid. Under detta stadium i barnens utveckling består barnets värld i stor utsträckning av en serie osammanhängande sinnesintryck som barnet inte kan sätta i relation till något (Elkind, 1978).

Nästa period som Piaget benämner är den preoperationella perioden. Som tidigare nämnts utgår även Granqvist och Tamm (1994) från denna teori. Det som är utmärkande för spädbarn under denna period enligt Piaget, är det faktum att barn har erhållit en förståelse för och har börjat skapandet av symboliska aktiviteter. I denna period befinner sig barnen när de är mellan 2-4 år gamla. Ytterligare ett beteende som är utmärkande för barn i detta åldersintervall är förmågan att imitera och upprepa mönster, som barnet ser hos någon som vistas i deras omgivning. Till exempel kan ett barn som ser sin mamma baka en kaka, upprepa samma beteende en lång stund efteråt. Denna förmåga som barn nu börjar bli medvetna om,

nämligen att observera ett beteendemönster och sedan återge detta benämns av Piaget som fördröjd imitation (Elkind, 1978).

Symbolfunktionen som barn skapar under den preoperationella perioden, enligt Piaget, bidrar i stor utsträckning till att barns egen världsbild förändras i positiv bemärkelse. Detta eftersom barn ges möjlighet att arbeta med deras erfarenheter och upplevelser som de har erhållit från sitt förflutna. När de senare skall arbeta med något som sker i framtiden innebär det att barnen inte behöver ödsla onödig tid på att skapa nya erfarenheter på en gång för att kunna utveckla deras tankegångar. Även om barnens världsbild har blivit vidareutvecklad i detta stadiet, kvarstår dock fortfarande det faktum att barnet fortfarande saknar tid, rum och kausalitetsbegrepp i den grad som är utmärkande för en vuxen individ.

Då barn befinner sig i åldersintervallet 5-7 år, eller som Piaget uttrycker det, de konkreta operationernas period, utvecklas barns förmåga att skapa ett föremål i sina tankar. Detta sker innan barnen undersöker om föremålet går att genomföra i verkligheten. Det är just denna egenskap som utgör skillnaden mellan ett barn i förskoleåldern och de äldre barnen. Nämligen att ett förskolebarn utför handlingen först utan att tänka på de efterföljande konsekvenserna medan äldre barn genomgår en tankeprocess innan de utför själva handlingen (Elkind, 1978). Något som är utmärkande för barn i detta stadium är förmågan att lösa problem mentalt. Barn uppvisar inga svårigheter till problemlösning förutsatt att barnen har tillgång till konkreta material att lösa uppgiften med. Barn får däremot svårigheter med att förstå och därefter lösa en uppgift om de tilldelas uppgiften endast verbalt, utan något för barnen konkret sammanhang och material att relatera till. Till exempel om ett barn får se fyra olika långa pinnar har barnet inga svårigheter att avgöra vilken pinne som är längst, men om barnet däremot ombeds rangordna pinnarna i storleksordning efter att ha erhållit instruktionen endast verbalt, kommer barnet inte förstå vad uppgiften gått ut på.

Sociokulturellt perspektiv och utvecklingszoner

Vygotskij grundar sin teori om barns utveckling utifrån en sociohistorisk process. Detta innebär att det huvudsakliga fokuset inte skall förstås utifrån enbart en individ utan att individen måste sättas in i en historisk och kulturell kontext (Bråten och Thurmann-Moe, 1998).

Vygotskijs utvecklingsteori framhåller betydelsen av att en individ ses som ett socialt och kollektivt väsen redan i ett mycket tidigt stadium i livet. Dessutom belyser han betydelsen av att en individ tillåts vara en del av en social och kulturell kontext. Genom att denna interaktion sker med andra individer leder detta till att det sker en utveckling hos individen även på ett individuellt plan.

Vygotskijs teorier fokuserade dels på individers utveckling men också på undervisning och sambandet dessa emellan. Detta gjorde han genom den så kallade *utvecklingszonen*. Utvecklingszonen är området mellan den lägre nivån av barnets nuvarande kompetensnivå och den absolut högsta nivån där barn kan befinna sig när omständigheterna är de allra bästa (Svensson, 1998). Vygotskij definierar utvecklingszonen på följande sätt:

It is the distance between the actual development level as determined by independent problem solving and the level of potential development as determined through problem solving under adult guidance or in collaboration with more capable peers (Bråten och Thurmann-Moe, 1998, s 105).

Vygotskij belyser härigenom det faktum att det är viktigt att inneha ett vidgat synsätt beträffande individers olika kompetens och hur dessa utvecklas. Han hävdade att barns olika kompetenser dels är konsekvenser av kognitiva processer som individerna har upplevt tidigare. Dels är det viktigt att utifrån den nuvarande utvecklingsnivån kunna vägleda individen vidare mot den potentiella utvecklingsnivån. Vygotskij menar att en av de mest betydelsefulla faktorerna för att ett barn skall kunna vidareutvecklas är att barnet ges möjlighet till samspel och interaktion. Detta skall ske med individer som är mer kompetenta inom det aktuella området än vad barnen själva är.

Det viktiga i hans teorier är inte vad en individ lär sig genom att samspela med andra människor, utan det som ses som mest väsentligt är vilka fördelar en individ kan få genom ett samspel med andra individer. Sedan är det viktigt att en individ har kunskap för att kunna förvalta och dra nytta av det en individ lärt sig genom samarbete för att på så vis ytterligare utvecklas som enskild individ.

Skillnader och likheter mellan Vygotskij och Piaget

Piaget menar att barns uppfattningar grundar sig i deras eget sätt att uppleva och förstå situationer. Inte förrän barnen befinner sig i förskoleåldern kan de, enligt Piaget, förstå en situation ur en annan individs perspektiv. Ett barns kognitiva utveckling sker först när ett barn har förmågan att anpassa sig till den miljö som barnet befinner sig i. Piaget har sett barns utveckling som något biologiskt och därför finns det, enligt Piaget, en biologisk begränsning för vad barns kan lära sig. Centralt i konstruktivistisk teori är att det är individens egen uppgift att konstruera, bearbeta och utveckla sin kunskap. Det konstruktivistiska perspektivet är mer inriktat på att den enskilda individen tar till sig kunskap genom tidigare erfarenheter och omvandlar dessa till sin egen kognitiva förmåga. Det är först när en individ har lärt sig att anpassa sig till rådande omgivning som den befinner sig i, som den kognitiva utvecklingsprocessen kan inledas. Den främste förespråkaren inom den konstruktivistiska teorin var Piaget som ansåg att individers möjligheter till utveckling hade med arvsanlag att göra.

Vygotskij menar att barns lärande och utveckling sker i samspel med andra individer. Samspelet är en av grunderna i det sociokulturella perspektivet som Vygotskij grundar sin teori kring. Vygotskij anser, i motsats till Piaget, att det inte finns någon gräns för hur mycket en människa kan lära sig. Fokus inom det sociokulturella perspektivet är att individer erhåller kunskap genom samspel med andra och inte genom individuella handlingar. Enligt det sociokulturella perspektivet har kulturen och den omgivning som individer växer upp i stor betydelse för i vilken utsträckning individen kan inhämta kunskap och härigenom utvecklas. Inom detta perspektiv är det också viktigt att påpeka att inhämtandet av kunskap sker genom aktivt deltagande och samspel individerna emellan. Den främste förespråkaren för detta perspektiv på lärande är just Vygotskij som hävdade att kunskap erhålls bäst genom att individer lär sig samspela med andra. Vygotskij hävdade att genom att individer integreras

skapas det förutsättningar för att dessa skall få en djupare förståelse för varandra och på så vis kan bidra till varandras fortsatta utveckling.

Det som Vygotskij och Piaget har gemensamt beträffande synen på barns utveckling är att båda anser att barns lärande sker i samspel med andra. Skillnaden är att Piaget anser att barn utvecklas genom att inta en egocentrisk ståndpunkt. Alltså barns utveckling sker genom att de lär sig bearbeta och tolka personliga upplevelser som de varit med om. Vygotskij däremot, vars teorier utgår från det sociokulturella perspektivet, menar att det är genom samspelet med andra individer och genom social medverkan som barn utvecklas. Genom att olika individer integrerar och lär sig samspela med varandra, skapas det förutsättningar för att individerna skall få en ökad förståelse för hur människor är som individer men också som samarbetspartner.

Metod

Det eliciteringsverktyg som vi valt att använda oss av är film. Elicitering är en metod som innebär att forskaren använder sig av exempelvis ljud, bild eller som i vårt fall film för att kunna få en djupare förståelse för en respondents berättelse under observationer eller intervjuer (Rose, 2007).

Vårt tillvägagångssätt var att vi inledde med att visa ett filmstykke ur filmen *Lejonkungen*. Detta filmklipp visade när Simbas pappa föll ner för en klippa och dog. Detta fungerade som en introduktion för att de barn som vi skulle intervjua skulle ges en möjlighet att lättare förstå vad intervjun skulle komma att innehålla. Vi ansåg att detta tillvägagångssätt var bra eftersom bland annat Dominkovic, Eriksson och Fellenius (2006) menar att visuella uttrycksformer kan fungera som en ingång till okända fenomen och ideér. För många barn är detta fenomen som vi skall undersöka något som barn inte kommer i kontakt med på vardaglig basis. Enligt Johansson och Pramling Samuelsson (2007) är det först när ett fenomen blir synligt för barnen som de kan finna dessa meningsfulla och intressanta. Detta är något som vi upptäckt under våra intervjuer då flertalet av de barn vi intervjuade gav uttryck av att vilja diskutera detta fenomen mycket mer än vad de för tillfället gavs möjlighet till.

Det finns flera olika faktorer som kan påverka olika uppfattningar som framträder. En faktor som kan vara av betydelse är det faktum att det finns ett kulturellt uttryck i den miljö som barnens vistas i (Johansson och Pramling Samuelsson, 2007). Ytterligare en faktor som går att använda sig av för att undersöka barns uppfattning beträffande ett fenomen är olika former av undersökningsmodeller. Inom denna kategori kan nämnas intervjuer, både enskilda och i grupp, observationer och enkäter. Lantz (2007) beskriver olika typer av intervjuer, bland annat att en intervju kan vara helt öppen. Detta innebär att intervjuaren ställer en vid, öppen fråga som den tillfrågade fritt kan utveckla sina tankar kring. En intervju kan också vara strukturerad, vilket innebär att intervjuaren ställer frågor som är formulerade i förväg och ställda i en förutbestämd ordning då respondenten svarar på svarsalternativ som är uppgjorda i förväg. Ytterligare en form av intervju är enkäter, den mest strukturerade formen av utfrågningar med fasta frågor och bundna svarsalternativ. Som tidigare visas finns det flera olika tillvägagångssätt beträffande intervjuer, men den form vi har valt att använda oss av är den öppna intervjumetoden, eftersom den ger möjlighet till att tillvarata en individs

uppfattning och upplevelser. I den öppna intervjun är det den som svarar som definierar och avgränsar fenomenet (Lantz, 2007). Det är alltså individerna som blir intervjuade som avgör vilka av deras tankegångar beträffande ett fenomen som intervjuaren skall få ta del av. Även Davidsson (2002) nämner att det finns flera olika typer av intervjuer inom kvalitativ forskning. Samma författare nämner även informella samtal som en metod för att genomföra kvalitativt välgrundade undersökningar. Även Johansson och Svedner (2006) nämner olika sorter av intervjuer som är viktiga att känna till inom den kvalitativa forskningen, däribland den strukturerade och kvalitativa intervjun som är vanligt förekommande inom lärarutbildningen. När vi har analyserat intervjuerna inspirerades vi av fenomenografi och använde det som analyseringsverktyg. Fenomenografi är en kvalitativ forskningsmetod som syftar till att beskriva, analysera och förstå människors erfarenheter och uppfattningar av olika fenomen i världen (Tamm, 1995). När vi analyserade intervjuerna kollade vi hur barnen beskrev fenomenet och lade vikten vid deras upplevelser, och inte hur vi som vuxna anser att barnet uppfattar fenomenet.

Barnintervjuer

Motiven för att göra intervjuer med sina barn och analysera dessa är med andra ord flera, dels att som pedagog bli bättre på att förstå barns tankevärld och därmed kunna skapa en bättre lärandemiljö, dels för att utvärdera sitt eget pedagogiska arbete (Doverborg och Pramling Samuelsson, 2000).

Med detta citat vill vi belysa att en intervju är en av flera pedagogiska metoder för att få en större inblick i barns tankevärld, men endast om intervjuerna genomförs på den intervjuandes villkor.

Beträffande barnintervjuer är det viktigt att man som intervjuare tar i beaktande i vilket sammanhang barns föreställningar skapas för att kunna förstå deras tankegångar. Det är också viktigt att under en intervju inte förvänta sig några *rätta* svar av barnen eftersom det som en vuxen individ uppfattar som en självklarhet behöver inte innebära att det är självklart utifrån barnens egna perspektiv (Doverborg och Pramling Samuelsson, 2000). Under en barnintervju är det viktigt att låta intervjun ta den tid den tar och inte försöka som intervjuare stressa fram svaren från barnet som blir intervjuad. Doverborg och Pramling Samuelsson (2000) poängterar att under en barnintervju behöver inte tystnad vara ett negativt tecken som det kan vara i andra situationer. Barn kan vara helt tysta en längre stund för att sedan börja prata. Det viktigaste under en barnintervju är att ge barnen den tid de behöver för att tänka. Om en intervjuare ger barnen den tid de behöver så är möjligheten stor att man som intervjuare kommer att få en större insyn i barns tankegångar beträffande ett visst fenomen. Betydelsen av att använda sig av konkreta material under en barnintervju, så som vi valt att göra med filmvisningen, är något som även Doverborg och Pramling Samuelsson (2000) belyser vikten av. Betydelsen av att använda sig av konkreta material uppmärksammas ytterligare av Kvale och Brinkmann (2009) som påpekar att det kan vara lättare att genomföra en barnintervju om barnet är sysselsatt med något annat, till exempel ritar, läser, ser på TV eller tittar på en videofilm. En annan aspekt som är viktigt att ta i beaktning under en intervjusituation är lyhörddheten och att man aktivt lyssnar på det som individen som intervjuas har att berätta. Doverborg och Pramling Samuelsson (2000) påpekar att lyhörddhet är av yttersta betydelse vid

intervjuer där barn är inblandade. Detta eftersom barn kan ha en tendens att sväva ut i sina svar för att sedan återkomma till det som barnen anser vara relevant i frågeställningen. Betydelsen av att en intervjuare är lyhörd och lyssnar aktivt på det som den intervjuade har att berätta är av yttersta vikt oberoende av vilken ålder intervjupersonen har. Detta belyses även av Johansson och Svedner (2006) som antyder att ett förekommande problem vid kvalitativa intervjuer är att intervjuaren inte är tillräckligt lyhörd och får därigenom svårigheter att ställa relevanta följdfrågor till intervjupersonen.

Vid barnintervjuer är det extra betydelsefullt att just ställa följdfrågor eftersom barn har lättare att tappa fokus på det som intervjun initialt skulle handla om. Då är det viktigt att den som är intervjuare kan gå in i samtalet och ställa relevanta och utvecklande frågor som främjar barnens tankeverksamhet beträffande ett visst fenomen. Detta benämns av Doverborg och Pramling Samuelsson (2000) som att intervjuaren är en *aktiv samtalspartner*. Ytterligare en aspekt som är av yttersta vikt att vara väl införstådd med när det handlar om barnintervjuer är att barn har mycket lättare för att upprepa något som ett annat barn redan har sagt som svar på samma fråga. Barn är väldigt lättpåverkade i intervjusituationer och har en tydligare tendens att leta efter det "rätta" svaret, det svar som barnet tror att intervjuaren är ute efter. Doverborg och Pramling Samuelsson (2000) menar att detta är den mest markanta skillnaden mellan en barnintervju och en vuxenintervju, och därför skall man som intervjuare vara extra uppmärksam på detta beteende hos barn.

Etik

Vår dataproduktion har vi genomfört utifrån de riktlinjer beträffande forskningsetiska principer som Vetenskapsrådet (2002) har upprättat. Dessa principer belyser regler som forskare måste följa för att få genomföra en undersökning av forskningskaraktär. Innan en undersökning påbörjas skall samtliga deltagare inom ramen för undersökningen blivit informerade om fyra olika krav som ligger till grund för forskarens arbetsprocess. Dessa är *informationskravet*, *samtyckeskravet*, *konfidentialitetskravet* och *nyttjandekravet*.

Informationskravet innebär att forskaren skall upplysa deltagarna om vilken roll deltagarna spelar för undersökningen. Dessutom skall de bli informerade om att en deltagare har rätt att avsluta sitt deltagande när som helst under processens gång och att deltagandet är helt frivilligt.

Samtyckeskravet innebär att deltagarna måste ge sitt godkännande till forskaren genom en underskrift. Samtyckeskravet medför dessutom att vårdnadshavare måste bli informerade om och ge sitt godkännande till undersökningen om den skall genomföras med minderåriga individer. Deltagare skall även upplysas om att de har en möjlighet att påverka den pågående undersökningen. Detta kan ske genom att deltagare väljer att avbryta deras medverkan i undersökningen mitt under pågående process. Om detta skulle ske får inte en forskare ifrågasätta en deltagares beslut utan måste anpassa sig till situationen.

Det tredje kravet, *konfidentialitetskravet* innebär att information som en forskare har fått tagit del av beträffande de deltagande i undersökningen får inte föras vidare till utomstående. Detta eftersom det kan framkomma information, vilken kan medföra obehag för de inblandade om

denna information inte skyddas från obehöriga på ett korrekt sätt. Dessutom används konfidentialitetskravet som ett skydd för att utomstående inte skall ha möjlighet att identifiera vem som har sagt vad i en undersökning.

Det fjärde kravet, *nyttjandekravet*, innebär att data som forskaren har samlat på sig under undersökningens gång, får inte forskaren använda i något annat sammanhang än inom ramen för dennes forskning och i den utsträckning som deltagarna givit sitt samtycke till.

Vi har följt dessa krav under vår undersökning genom att skicka ut ett formulär¹ med information angående vår undersökning och hur denna skulle gå tillväga. Denna information har både barnen och deras vårdnadshavare fått möjlighet att ta del av och ge sitt godkännande till.

Inför varje intervjutillfälle förklarade vi för barnen vad vårt syfte med dessa intervjuer var och att barnen hade möjlighet att avsluta deras deltagande i intervjun när de önskade utan att detta beslut skulle komma att ifrågasättas. Vi redogjorde även för intervjudeltagarna och deras vårdnadshavare att informationen som skulle fås fram genom intervjuerna skulle användas endast i enlighet med de riktlinjer som gäller beträffande denna typ av undersökningar. Dessutom förklarade vi att barnens samtal med oss skulle förvaras separat från övrig information för att det inte skall vara möjligt att återkoppla ett samtal till en viss individ vid ett senare tillfälle.

Urval

Vi har genomfört intervjuer med barn i en förskoleklass och barn i årkurs två. Intervjuerna har skett på två olika skolor och sammanlagt rör det sig om sju ton barn som deltagit i intervjuerna. Intervjuerna har skett gruppvis, med två-fem barn i varje intervjugrupp. Vi genomförde två gruppintervjuer i årskurs två med sammanlagt nio barn och fyra intervjuer i förskoleklass, sammanlagt åtta barn. Vår utgångspunkt beträffande val av deltagare för intervjuerna berodde på vilka barn och vårdnadshavare som hade gett sitt samtycke till att deras barn skulle få intervjuas. Eftersom utfallet av följebrevet som vi skickat ut inför intervjuerna antydde att de barn som vi skulle få möjlighet att intervjua var relativt få, detta i förhållande till antalet förfrågningar vi hade skickat ut, så behövdes inte något urval göras utan vi genomförde intervjuerna med de barn som hade fått tillåtelse att intervjuas.

Reliabilitet och Validitet

När man skall genomföra en undersökning inom forskningsfältet pratas det ofta om en undersöknings *reliabilitet och validitet*. Om dessa kriterier är väl grundade och motiverade visar detta att forskningen är väl genomförd. *Reliabilitet* eller tillförlitlighet innebär att en undersökning genomförs under liknande förhållanden vid olika tillfällen, att undersökningen är stabil (Trost, 2007). Birgitta Davidsson (2002) menar att *reliabilitet* innebär att man undersöker om en forskares tolkning av empirin är rimliga och tillförlitliga. Ytterligare ett kriterium som det talas om inom forskning är *validitet*. *Validitet* eller giltighet innebär att man

¹ Se bilaga 1

kontrollerar att en forskare verkligen undersöker det, och endast det som forskaren har fått tillåtelse att undersöka (Davidsson, 2002).

I vår undersökning stärks reliabiliteten genom att vi inte har påverkat intervjupersonerna genom att till exempel låta våra egna tankar och funderingar angående fenomenet som vi intervjuade kring att påverka barnen. I vår undersökning använde vi oss av något som Jan Trost (2007) benämner som låg grad av standardisering. Detta innebär att både intervjuaren och den som blir intervjuad har bättre möjligheter att påverka intervjuens struktur och upplägg. Vi använde oss av låg grad av standardisering för att ge barnen en möjlighet att påverka intervjun, för att på så vis skapa goda förutsättningar till att ta reda på deras tankar om fenomenet. Vi valde att utgå från förutbestämda huvudfrågor, men sedan lät vi följdfrågorna variera beroende av de svar som de intervjuade gav. Validiteten stärks genom att vi lät barnen lyssna på intervjun efter att den var genomförd. Detta gav barnen möjligheten att påpeka eventuella felaktigheter som kunde uppstått eller om det var något barn som ville utveckla sina tankegångar angående en fråga fanns det möjlighet till detta. Vi använde oss av diktafoner för att dokumentera våra intervjuer. När intervjuerna var genomförda lyssnade vi igenom materialet för att vara säkra på att inte missat något som ett barn hade berättat, men även för att transkribera materialet. Att spela in intervjuerna underlättar processen att återberätta barnens svar. Intervjumaterialet och även deltagarlistorna på de barn som medverkade i intervjuerna har vi förvarat åtskiljda från varandra. Materialet förvarades åtskiljda från varandra för att skydda deltagarnas integritet men även för att inte någon utomstående skall ha möjlighet att kunna härleda ett visst svar till en specifik individ.

Genomförande

Vi genomförde våra intervjuer i en förskoleklass och en årskurs två. Intervjuerna utfördes i grupper bestående av två till fem personer i varje grupp vid sammanlagt två tillfällen vardera. Några dagar innan de riktiga intervjuerna ägde rum genomförde vi en provintervju för att undersöka om frågorna var formulerade på ett sådant sätt så det passade intervjuens ändamål. Annika Lantz (2007) belyser vikten av att genomföra en provintervju så att man som intervjuare är säker på att tiden som är avsatt för intervjun räcker till och att intervjupersonen är införstådd med frågorna som den skall besvara. Lantz (2007) beskriver rummets betydelse för en lyckad intervju. Det skall om möjligt vara skyddat från intrång och helst skall det inte förekomma några föremål som kan komma att störa intervjusituationen. Därför försökte vi att genomföra intervjuerna i klassrum som inte skulle användas eller efter skoldagens slut, detta för att minska eventuella störningsmoment som kan uppstå.

När intervjuerna var genomförda frågade vi barnen som vi hade intervjuat om de hade någon ytterligare tanke som de vill att samtalet skulle kompletteras med. Detta gjorde vi för att Kvale och Brinkmann (2009) påpekar betydelsen av att en intervju avslutas med en uppföljning och genomgång av det intervjumaterial som skapats. Vi skrev ut dem ordagrant för att vara säkra på att vi inte missat någon viktig information som kunde vara betydelsefull för analysarbetet. Innan vi satte i gång med analysarbete läste vi igenom varandras intervjuer för att på detta sätt undersöka om det var möjligt att göra andra tolkningar av varandras intervjuer. Möjligheten finns att man som intervjuare blir påverkad av sina egna intervjuer.

Därför kan det vara bra om *en oberoende bedömare*, som Lantz (2007) beskriver det, kan bidra med ytterligare infallsvinklar. Utifrån de perspektiv vi valt analyserade vi barnens svar, för att på så vis se hur deras åsikter om ämnet påverkats av deras omgivning. Vi undersökte hur barnen svarade på frågan om vad som händer efter man dött, för att se om till exempel barnens ålder påverkade deras svar.

Resultat

I våra resultat presenterar vi barnens tankar om fenomenet döden utifrån ålder, media, genus och övriga påverkansfaktorer vilka är de olika synvinklar vi valt för att uppnå våra frågeställningar. Resultatet vi kom fram till baseras på barnens svar från intervjuerna, där använder vi oss av citat från respektive fråga för att stärka de resultat vi kunde urskilja. Vi har valt att gå igenom en fråga i taget, för att på det viset få en tydlig bild av barnens svar. Utifrån de svar vi fick i intervjuerna har vi delat upp resultatet i olika kategorier, vilka är baserade på intervjufrågorna och barnens svar.

Döden i leken

Vi valde att visa ett filmklipp från *Lejonkungen* där Simbas pappa faller ner från berget och dog. Därefter öppnade vi med frågan vad som hände med hans pappa, för att se hur barnen uppfattade situationen, men även för att ge barnen en chans att på ett enkelt sätt komma in i diskussionen. Detta gjorde att svaren i första frågan till stor del bestod av *han dog* och liknande. Tätt efter att vi visat videoklipppet så kom barnen in på tv, datorspel samt tv-spel. Många av de yngre barnen ansåg inte att man dog där eftersom det är på låtsas:

P1: Jag har sätt döden en gång!

P2: Jag men vi lekte det en gång.

P1: Jaaa det var kul vi lekte det på tvn där kunde man köra över killar och skjuta dom och sånt.

I: Okej men vad hände då?

P1 och P2: Dom bara dog (båda skrattar hysteriskt)

P1: Fast det är bara på skoj för det är bara ketchupblod och dom leker bara döda. (Pojkar 6 år 2011-11-23)

Två flickor från förskoleklassen sa att det inte var någon fara om man spelade ett spel där någon dog, eftersom de bara svimmade och om de föll ner för ett stup så fanns det sängar där som de landade mjukt i. Två pojkar i förskoleklassen menade på att man visste att det inte var på riktigt eftersom man inte får poäng om man hoppar på någon i riktiga världen. Det får man bara om man kör på någon med bil i spel. Den ena pojken utvecklade med att säga att det är tur att man inte får poäng på riktigt för då kanske fler hade dödat varandra.

Sis Foster (1990) talar om barns konkreta tänkande som gör att de inte fullt ut kan förstå vad som händer när någon dör. Om en vuxen till exempel förklarar för ett barn att någon ”är i

himlen” så kan barnet tänka rent bokstavligt att den personen är i himlen, uppe i luften, vilket inte är konstigare än att flyga ett flygplan. Detta kan förklara barnens resonemang kring att gubben i spelet inte försvinner helt och hållet när den ramlar ner för stupet. Istället skapar barnen en för dem logisk förklaring till varför gubben kommer tillbaka.

När vi intervjuade de äldre barnen menade flickorna på att det var viktigt att man förlorade liv i spel, för på så vis skulle någon kunna vinna i spelet, dock så var flickorna inne mer på att det ändå var viktigare med att ha kul. Även om man kanske dog i ett spel så hade dem roligt. Killarna menade på att det bara var kul med att döda i spel och att man bara visste att det var på låtsas, detta kunde man lista ut själv ganska enkelt genom att det inte är olagligt att spela spel.

Överlag så gav barnen svar i stil med att man inte dör man får game over och att gubben inte dog eftersom man kunde börja om igen med samma gubbe. Johansson (2000) belyser datorspelens reinkarnationsidé där man ständigt återföds och även kan använda sig av erfarenheter från ”tidigare liv” och inte behöver börja om helt från början igen när man dör. Även om man skulle starta om spelet helt och inte kan använda tidigare meriter så finns fortfarande möjligheten att börja om, om spelet inte går som man vill. Dessa tankar går även att hitta i barnens resonemang.

Några av de äldre pojkarna tyckte inte om krigsspel utan föredrog sportspel men påpekade att man även där kunde skada sig. Även flickorna föredrog spel som inte innehöll så mycket blod. Flera nämnde Sims som favoritspel vilket är ett spel som går ut på att bygga sitt hus skaffa jobb. Det är en livssimulator där man skall ta hand om sin karaktär man skapar även kallad sim. En flicka förklarade dock att man även där kunde dö men oftast för att man blev gammal eller råkade ut för en olycka. Men hon förklarade även att detta var ganska ovanligt och hände oftast om man själv verkligen försökte döda sin ”sim”.

Barbro Johansson (2000) belyser hur pojkar och flickor väljer datorspel. Pojkarna i hennes studie har en tendens att välja spel med sport eller krigstema. Flickorna å andra sidan har ett större intresse av spel inriktade mot ridning, mode och heminredning. Dessa mönster går att känna igen i våra intervjuer. Det går även att se ett samband mellan hur död tar sig form i de olika spelen och hur barnen talar om den verkliga döden, vilket vi kommer att beröra längre fram. Detta kan förstås med hjälp av Nordlunds (1996) tankar om media som skapare av värderingar och även yngre barns svårighet att hålla isär verklighet och fiktion. Ytterligare en aspekt till varför det är problematiskt för barn att hålla isär dessa är för att medier idag reflekterar verkligheten som vi lever i. Detta sker även genom datorspel som Sims, som är väldigt verklighetstroga och realistiska och kanske påminner barnen om deras vardagliga liv. I Johanssons (2000) kan man läsa att gränsen mellan lek och verklighet inte alltid är självklar och att ett barn kan ryckas med på grund av den stora graden av realism i spelet.

Döden på riktigt

En flicka ur lågstadiet beskrev döden med att man kan få en sjukdom och dö av den, medan en annan sa att det är för att hjärtat slutar fungera. Hos de äldre barnen var det oftast sjukdomar som dominerade men även olika våldsamma utgångar. Till skillnad från de yngre

var det inte enbart svar där man såg på döden som något negativt, utan annan förståelse för att döden är något alla kommer uppleva. Till exempel sa en flicka att morfar hade dött av att hjärtat slutat slå men att det var bra för han blev 81 år gammal. Här kunde vi uttyda att hon hade förståelse för att hennes morfar var gammal och att sådant händer när man blir äldre och kroppen svagare. Men även djur förekom i deras förklaringar. En 8 år gammal flicka berättade att hennes hund var sjuk så hon fick åka iväg till ett annat land där hon har det bra. Vi märkte dock att pojkarna i större utsträckning gav svar som var mot det våldsamma.

P1: Man kan dö om man blir krossad

P2: Ja eller blir skjuten i hjärtat

P3: Mmm

P3: Eller ramlar ner för ett stup som i filmen (Pojkar 8-9 år 2011-11-24)

Även de yngre pojkarna gav flera förklaringar på olika öden man kunde drabbas av som att falla ner för klippor eller drunkna och så vidare. Flera av de yngre, både flickor och pojkar, var osäkra på vad döden är. Två av pojkarna förklarade att de visste att människor kunde dö men inte varför. På frågan om vad de tror att döden är för något så svarade en pojke från förskoleklassen att döden är när det slutar, en annan pojke från förskoleklassen följde upp med att döden finns i helvetet. Två flickor ur förskoleklassen sa att när man dör blir man ledsen. Vi såg att överlag bestod svaren av ord som ledsen, slutar, och tråkigt. En pojke förklarade det genom att säga:

P1: Det är när man dör och då blir man ledsen.

P2: Ja vissa kanske e bästa kompisar och så dör en då blir den andra ledsen. (Pojkar 5-6 år 2011-11-23)

Vi kunde urskilja i intervjuerna att flickorna relaterade i större del till deras djur som hade blivit tvungna att komma till en annan plats för att de inte mådde bra. Dessutom nämnde en flicka att en anhörig hade dött som en följd av att hjärtat hade slutat fungera. Det som kunde urskiljas av pojkarnas svar är desto mer inriktat på inlevelse och dramaturgi. Eftersom pojkarna samtalade om att man kunde dö genom att bli skjuten, krossad eller ramla ner för ett stup².

Utöver kopplingen mellan dessa citat och de datorspel som barnen använder så kan vi även här se en skillnad där flickorna talar om döden kopplat till känslor och en mer naturlig död, medan pojkarna i större utsträckning talar om döden mer konkret och ofta kopplat till våldsamma dödsorsaker och utesluter talet om känslor. Dock ser vi en skillnad hos de yngre barnen där både pojkar och flickor talar i termer av sorg och saknad. Denna uppdelning känns även igen när vi frågar barnen om vad som händer efter döden. Aronsson (1991) belyser skillnaderna mellan en pojke och flickas tolkningar av en indian i deras teckningar. Hon

² Se sida 22

beskriver hur flickan avbildar indianen med fokus på kroppen och hur ansiktet är målat med stor detalj. Till skillnad från pojken som målar indianen med spänd båge, och ett fokus på indianens styrka och snabbhet. Här kan vi se likheter i resonemanget med vad vi såg i barnens svar i intervjun, då flickorna svarade i större utsträckning i termer av känslor medan pojkarna fokuserade på handlingarna och vad som var orsaken.

Vygotskij nämner:

”Det skulle vara ett underverk om fantasin kunde skapa ur ingenting, eller om den skulle ha andra källor till sina skapelser än tidigare erfarenheter” (Vygotskij, 1995)

Med detta menar Vygotskij att allt grundar sig i någon form av händelse i det verkliga livet, och hämtas från sina egna erfarenheter. Detta kan vi se i barnens svar i intervjun, där vi kan se ett samband med vad barnen har upplevt och deras svar. Samtidigt så behöver inte det betyda att dem har upplevt att någon på riktigt har dött, kanske har dem sett det på tv eller spelat ett spel där våld är en av huvudingredienserna.

Detta kan skapa förståelse för de skillnader vi såg i de yngre och de äldre barnens svar. De äldre barnen relaterade mer till händelser där något av deras husdjur hade dött eller en mormor eller farmor som hade gått bort. Men beskrev samtidigt att det är naturligt och uttryckte inte i lika stor del den negativitet gentemot döden som de yngre barnen gjorde.

Efter döden

Det vanligaste svaret på frågan vad som händer efter döden var att man kommer till himmelen. En flicka svarade:

F1: Ja jag tror han guden kommer ner och tar en i handen och hälsar så man kanske inte känner sig så rädd.

Sen kan man ju åka upp med honom sen tar han kaffe och sen gör han det igen med en annan.

(Flicka 6 år 2011-11-23)

En annan flicka ur förskoleklassen berättade att man kunde komma till himmelen. En annan flicka fortsatte med att hon också trodde att man kunde komma till den dåliga himmelen men att hon inte trodde på det. Hon utvecklade sitt svar med att hon inte trodde på det eftersom hon skulle bli en blomma. Några pojkar var mer inne på att man kom till olika ställen beroende på hur man valde att ”förvaras” efter man hade dött.

P1: Antingen åker man upp i himmelen eller så kan man brännas i en såndära ugn

P2: Ja man ligger i en såndär en sån låda!

P1: Kista heter det

I: Okej vad händer då?

P1: Om man ligger i kistan så åker man upp till himmelen men om man inte vill det så kan man brännas och då blir huden såndär koda eller vad det heter och så blir man pulver som man slänger ut så att man blir en blomma.

P2: Eller ett träd!

(Pojkar 5-6 år 2011-11-23)

Barnen försöker dock fortfarande att skapa sig en logisk förklaring på varför det går till på olika sätt. Till exempel anser några av pojkarna att man kommer till olika platser beroende på om man väljer att bli begravd i en kista eller kremerad. Detta stämmer överens med Sis Fosters (1990) förklaring att barn inte har förmågan för abstrakt tänkande eller samma referensramar som vuxna och försöker därför skapa logiska förklaringar på fenomen de inte förstår. Atle Dyregrov (1990) talar om hur mindre barn har svårigheter i att förstå abstrakta förklaringar på stora frågor som döden. Till exempel så uppfattar ett barn som hört att den döde sover det som att sömn är död och vice versa. Detta kan förklara varför flera av barnen hade svårigheter att förstå frågan, eftersom de inte har förmågan att se på den abstrakt samt att det är omöjligt att ge ett självklart svar på vad som händer efter döden.

De äldre barnen menade på att när man dött så kommer man aldrig tillbaka. En flicka sa att kroppen är kvar på jorden men att själen åker upp till himmelen. Två av pojkarna ur den äldre gruppen sa att själen försvinner ur kroppen men att dem inte visste var. Det gemensamma för alla barn var att det fanns ett liv efter döden men alla var inte säkra på vad. Några barn resonerade som följer på frågan om vad som händer efter döden:

P3: Till himlen

P1: Eller man kommer ju inte till himlen, det vet man ju. Eller man vet inte det men. Själen kanske kommer till himlen

P3: Man kommer aldrig tillbaka

P1: Man finns ju inte mer

P2: Man finns kanske uppe i himlen

(Pojkar 7-8 år 2011-11-24)

Ett av barnen berättade att hon trodde att man blev lite vad som helst, hon menade att man kanske blev det man ville bli. Flera av barnen både yngre och äldre visste inte vad som hände och flera sa att det kunde man inte veta för hur skulle någon berätta det för en.

Tala om döden

Många av de yngre barnen hade aldrig pratat med någon om döden. Två av de yngre hade pratat med sin mamma eller pappa någon gång om döden, de äldre barnen hade i större utsträckning pratat med någon om döden. Men de menade att de aldrig skulle göra det med en vuxen utan med sina kompisar. Flickorna i den äldre gruppen svarade så här

I: Har ni pratat med någon om döden någon gång?

F1: Ja, med F3

F2: Jag pratar mycket om Bella

I: Vem pratar ni med då?

F3: Jag pratar med dom som jag gillar ganska mycket.

F2: Jag brukar prata med mina bästisar

F3: Dom som kan behålla väldigt bra hemlisar.

F2: Jag brukar prata med dom som kan hålla väldigt bra hemlisar, precis som du sa.

F4: Man vill inte att någon annan skall få höra. Bara att bästisen ska få höra det.

(Flickor 7-8 år 2011-11-24)

Även de äldre pojkarna var inne på att prata med en bästa kompis snarare än att prata med sina föräldrar. En pojke sa att han lyssnar hellre på sin bästa kompis än sin mamma eller pappa. En annan kille förklarade det med att det är enklare att prata om sådana saker med sina kompisar. De barn i förskoleklassen som hade pratat med någon sa att de inte visste riktigt varför dem gjort det och att de helst inte ville göra det igen. En flicka sa att hon gärna pratar om roliga saker men eftersom hon inte tycker att döden är rolig så vill hon inte prata om det mycket.

Johansson (2008) menar att barns perspektiv ofta baseras på vuxnas perspektiv. Pojkarna i våra intervjuer beskriver i stor detalj hur olika begravningsceremonier fungerar. En faktor som kan påverka att flickor och pojkars svar skiljer sig åt, är att de lär sig av de vuxna dem har i omgivningen och anpassar sin syn efter deras perspektiv. Christian Eidevald (2011) beskriver en händelse där en treårig flicka skulle ha ute dag i förskolan. Hon ville ha på sig en ljus sommarklänning och inte de slitstarka byxorna som hennes pappa tagit fram. När han frågade varför svarade flickan ”*för att då säger inte fröknarna att jag är fin*”. Detta kan vara en faktor som påverkar varför svaren i intervjuerna skiljer sig mellan pojkarna och flickorna.

Ett annat barn ansåg att man bara skulle göra det om man behövde göra det. En pojke sa att han pratat om döden och att han då pratade om gud, men att han inte heller ville göra det mer eftersom det är läskigt och inte kul att prata om. En pojke sa att han kände en som hade dött men att han inte pratade om det och att han ändå inte fick vara med på begravningen för att barn inte skulle vara med där. Dyregrov (1990) talar om vikten av ett barns behov att vara med på begravningar för att de skall få en konkret hållpunkt i en överklig situation. Han nämner även att vuxna ofta utesluter barn från begravningar vilket kan bero på att de själva har genomgått en negativ upplevelse från en liknande situation, till exempel att de helt oförberedda ställdes inför att en nära anhörigs död. Det är inte helt ovanligt att barn ofta

utesluts från sådana situationer då vuxna kanske vill skydda barnet från att uppleva samma känslor.

När vi frågade barnen om de skulle vilja prata mer om döden så var svaret till största del nej med förklaringarna att de antingen inte ville för att det är otäckt och hemskt. Några av barnen ville fortsätta och prata om det men bara lite grann och om det var något speciellt de undrade över. De äldre barnen ansåg att även här var det bättre att prata med vännerna. Oftast ansåg de att det är enklare för att deras kompisar inte var vuxna, några ansåg att vuxna oftast inte ville prata om det och att de inte heller visste svaret.

Boge och Dige (2006) beskriver att barn som har blivit drabbade av sorg inte drar sig för att samtala om vad som har hänt. Detta gäller både om barnet har någon konkret fråga de söker svar på eller om samtalet är av mer generell karaktär. Tolkningen som kan göras är att bland de äldre barnen fanns det en tendens till att fler barn ville samtala än vad som var fallet bland de yngre. Vilket kan ses som att flertalet barn i båda åldersgrupperna vill samtala men kan ha svårigheter med att få kontakt med individer som kan skapa förutsättningar som medför att samtal kan påbörjas. Vi kan urskilja detta i intervjuerna genom att de äldre barnen uppvisar en förståelse för att kompisar redan finns närvarande som en potentiell samtalspartner om de skulle vara i behov av detta. De yngre barnen visar tecken på att om de vill prata med någon så skall det vara någon nära vän.

Boge och Dige (2006) beskriver betydelsen av att inse att barns sorgearbete är ett livsvillkor. Genom att bli införstådd med att det är just ett livsvillkor, finns möjligheten att människor kan genom sina handlingar bli delaktiga och en del i förändringsprocessen. Vilket kan ha betydelse för vad vi kan utläsa av de svar vi fick på denna fråga. Både de yngre och de äldre barnen ville prata mer om döden men uttryckte att de då ville prata med en kompis snarare än en vuxen. Vilket kan bero på att barn kan samtala på ett visst sätt som gör det lättare för dem att förstå varandra till skillnad från när ett barn och en vuxen pratar med varandra. Dyregrov (1990) belyser att det sker en ändring i den tidigare skolålder, främst hos pojkar. De börjar bli mindre villiga till att tala om sina känslor och många upplever att de stänger inne sina känslor. Vilket vi kan uttyda i svaren ovan då många av de äldre hellre vill prata med sina "bästisar" snarare än sin mamma och pappa. Men även som vi nämnt tidigare att dem känner att de har mer gemensamt med sina kompisar vilket kan göra det enklare att prata om svåra frågor.

Något vi kunde urskilja i intervjuerna var att pojkarna inte uttryckte sig i känslomässiga termer när de diskuterade om varför de hellre ville tala om döden med en kompis istället för sin mamma eller pappa. Detta kan relateras till Dyregrovs (2007) beskrivning att pojkar respektive flickor har olika erfarenheter beträffande lek, vänskapsrelationer och hur dessa skapas. Författaren belyser att flickors lek oftare sker i par och att leken fokuserar på personliga, mänskliga och känslomässiga aspekter av flickors tillvaro. I pojkars lek ligger fokus på att rätta sig efter vissa regler, att anpassa sig efter övriga individer som är med i leken och härigenom inte uttrycka känslor på samma sätt som leken innebär hos flickor.

Var finns döden

När vi frågade barnen var de tror döden finns någonstans och om det finns olika sorters död varierade svaren en del. Fyra av barnen visste inte riktigt var döden fanns, två flickor pratade med varandra och kom fram till:

I: Var har ni sett att döden finns någonstans?

F1 och F2 viskar till varandra och fnissar: Här och där.

I: Okej kan ni utveckla det lite?

F1: Jo men man kan ju dö på riktigt och då gör man det vi sagt innan men sen kan man skojdö

F2: Ja det gör vi ofta (skrattar)

I: Hur gör man då?

F2: Så här (visar genom att lägga sig ner och räcka ut tungan)

F1: Det är bra om man vill att någon ska titta på en o så

(Flickor 5-6 år 2011-11-23)

Flickorna menade att skojdöden är bra för lekar och om man vill busa lite med någon. De äldre flickorna berättade att man inte kunde veta var döden var för den kunde vara överallt. De äldre pojkarna menade att död fanns ofta i krig och om någon var sjuk. Flera av de yngre visste inte riktigt vad döden fanns men att om man låg i en kista så fanns den där eller om man var i himmelen så fanns den där. De flesta av barnen kom fram till att de sett flera djur som varit döda. De yngre pojkarna diskuterade mest hur djuret hade dött och hur stora skador djuret hade, två pojkar var inne på att de skulle mäta bitmärket som ett barn sett på ett djur för att på det sättet lista ut vad som dödat djuret. De äldre flickorna diskuterade om deras djur och vad som gjorde att dem dog. Där dominerade sjukdomar och olyckor. De diskuterade övergripande om hur man kände när man förlorade sin hund eller sin katt och vad de gjorde för ritualer efter det att husdjuren dött:

F1: Man kan ju begrava någon då känns det bättre.

F2: Ja vi begravde vår katt när vi var mindre för längesen

F3: Mmm (nickar instämmande)

(Flickor 7-8 år 2011-11-24)

Även här kunde vi uttyda att pojkarna till stor del valde att diskutera de mer praktiska delarna av döden, vilket kan beror på som Foster (1990) nämnde att yngre barn inte har samma förmåga som vuxna att se abstrakt på ett fenomen som till exempel döden. De kanske därför väljer att prata om de delar som för dem är mer begripliga. Jansson (2002) synliggör att *Mediekultur handlar om den betydelse som medier har för människors livsstilar, hur människors vardagliga meningsskapande influeras av medier*. Vi kunde se likheter i

intervjuerna som vi genomfört eftersom svaren handlar om döden. I dagsläget genomsyrar media barns tillvaro i stor utsträckning. Detta kan vara en orsak till att barn talar om döden i sina intervjusvar.

Resultatdiskussion

Att intervju barn är både väldigt roligt och lärorikt men samtidigt svårt. Vi är därför väldigt nöjda med de resultat vi fick.

Genus

Vi såg några tydliga mönster när vi analyserade informationen vi samlat. En av dem var skillnaderna mellan pojkar och flickors svar. Det stod ut tydligt att flickor till större del fokuserade sina svar mot omhändertagande och känslor medan pojkarna till största del pratade om de praktiska delarna och olika orsaker till varför man kunde dö, ofta i termer av våld. De yngre pojkarna gav också svar där våld och krig ofta förekom men pratade även till exempel om hur man skulle må om någon man tyckte om mycket dog. Hirdman (2001) talar om stereotypa könsroller där mannen står rationalitet och kvinnan handlar utifrån känslor. Även Johansson (2008) belyser att vissa handlingar beträffande omsorg är i vår kultur genusmärkta för flickor. Flickor förväntas bry sig om andras välbefinnande, vara ansvarstagande och stödjande. Det går som sagt innan att dra tydliga gränser mellan hur pojkar och flickor svarade med undantag från de yngre som liknade varandra till större del oavsett kön. De äldre flickorna belyste inte ämnet enbart negativt. Barnet som hade en morfar som dött förklarade att det är sådant som händer och även om det är hemskt så är det bra på ett sätt då han hade ont och nu slapp det. Flickan har ett fokus på hur hennes morfar nu har det bättre, vilket stämmer överens med det vi kom fram till i analysen, att flickor till större del fokuserar på personen. Exemplet med indianen som vi nämnt tidigare är en bra förklaring här, då flickan beskrev personen snarare än händelsen eller egenskaperna. Eidevald (2011) beskriver hur omgivningen tenderar att anpassa sina förväntningar på barn efter dess könstillhörighet. Författaren menar vidare att politikernas, forskares, lärares och föräldrars sätt att beskriva pojkar och flickors medför att den stereotypa bilden av pojkar och flickor förstärks istället för att utmanas tack vare deras beteende. Enligt Eidevald innebär den stereotypa bilden att flickor skall vara stillsamma, välanpassade och passiva. Detta medan pojkar förväntas vara livliga, impulsiva och aktiva.

Ålder

En annan aspekt vi lade märke till var att de äldre hade en annan förståelse för döden som var mer förankrad i verkligheten Foster (1990) talar om hur ett barns livsåskådning påverkas av den begreppsvärld som de vuxna har och förmedlar. Under deras barndom kommer dem att anpassa sig till sina föräldrar och deras tro för att på det viset skapa sig en bild av de stora livsfrågorna. I allmänna råd och kommentarer för kvalitet i fritidshem (2007) kan man läsa:

I dagens samhälle har media stort inflytande på barns och ungdomars normer och värderingar. Fritidshemmet kan bidra till en ökad medvetenhet om vilka normer och värderingar som media uttrycker exempelvis gällande könsroller, kroppsideal, konsumtion m.m.

Med detta citat vill vi bestyrka de vuxnas roll när det kommer till barn och deras frågor om livet, och hur viktigt det är att vi inte ignorerar vår roll som vägledare. De yngre barnen skapade ofta en passande förklaring på varför något var på ett visst sätt. Till exempel när vi

pratade om vad som hände efter man dött så kom barnen in på ceremonier. De menade då att beroende på hur man valde att begravas så kom man till olika platser. Hartman och Furehed (2003) skriver om att barns tankar på rymden blir till en myt om ett paradiset eller en förhoppning om ett bättre liv någon annanstans.

Hos dem äldre flickorna lade vi märke till att svaren inte var helt negativa. De hade blivit ledsna men samtidigt haft en förståelse för varför sådana saker sker. Flickornas tankar kan relateras till Vygotskij teorier beträffande att individens tankegångar återspeglas i tidigare erfarenheter (Vygotskij, 1995). Till skillnad från de yngre barnen så gav de äldre och speciellt flickorna mer ingående förklaringar på varför någon dog, det bestod inte bara av att man dog av olyckor eller krig utan även sjukdom.

Hartman (1986) belyser att en och samma livsfråga, beroende på vilket perspektiv man har, kan beskrivas annorlunda. Till exempel så kan ett litet barn relatera livsfrågor med vad han eller hon upplevt, som ett bråk med sin bror eller syster. Allt eftersom barnen blir äldre ändras perspektiven och relateras med nyare upplevelser som till exempel fattiga och rika. När vi frågade om de upplevt någon eller något som dött fick vi lite olika svar. Många av de yngre sa att de inte sett något vilket kan bero på att de inte har upplevt något sådant eller uppfattat att de gjort det, eller för att de helt enkelt inte ville prata om det. Några av de yngre pojkarna hade sätt ett dött djur, även här dominerade det praktiska då de började diskutera hur stor bettet i djuret var och vad som kunde ha orsakat det. Hos de äldre barnen var det några som hade husdjur som dött och en som hade en morfar som gått bort.

Media

Hartman (1986) belyser hur en del av utbudet av media i Sverige *har en direkt livsåskådningsanknytning* och menar att massmedia är en betydande faktor i påverkandet av en individs livsåskådning. Detta kan urskiljas ur våra intervjuer, till exempel när några av pojkarna refererar till våldsamma tillvägagångssätt när man dör. När vi kom in på döden i datorspel och film frågade vi barnen hur man visste om det var på riktigt eller inte. Några av pojkarna svarade då att man inte får poäng på riktigt vilket bevisar att det bara är på skoj, detta är ytterligare ett exempel på hur barnen formar logiska förklaringar på saker dem inte riktigt kan förstå. Här såg vi mindre skillnader mellan flickor och pojkar eftersom deras svar var till stor del liknande varandra. Det var bara de äldre flickorna som berättade att de oftast spelade spel som var mer inriktade på att ta hand om en person och bygga hus som man kunde designa själv. Här kan vi återigen se hur flickorna var de enda som gav svar där omtanke och omvårdnad innefattades. Här kan man se en likhet med Piagets teorier angående ackommodation, vilket innebär att en handling anpassas efter hur omgivningen ser ut. Både de yngre flickorna och pojkarna samt de äldre pojkarna spelade liknande spel. De äldre pojkarna var dock mer intresserade i sportspel till större del än de yngre. De underströkte dock fortfarande att man kunde skada sig i sportspelen. Detta kan dock bero på att de försökte knyta an det till diskussionen som fördes då. De flesta hade fokus på själva spelet förutom de äldre flickorna som menade att det inte gjorde så mycket om man dog i ett spel så länge man hade roligt.

Övriga påverkansfaktorer

Utöver de faktorer som vi inledningsvis valt att undersöka uppmärksammade vi ytterligare en påverkansfaktor. Det var relationen mellan barn och vuxna och hur flera av barnen uttryckte en ovilja att prata med vuxna. Få barn ville prata mer om döden, och om de skulle prata om döden föredrog de att göra det med sin bästa kompis framför någon vuxen. Detta tror vi beror på att det finns en trygghet i att prata med en som är på ens egen nivå framför en som kanske inte förstår vad man menar eller vice versa. Enligt Vygotskijs teori tillförskaffar sig individen kunskap i samspel med andra individer. Vilket inte nödvändigtvis behöver vara en vuxen utan kan vara andra barn. Flera av barnen sa att de aldrig har pratat om döden med någon och att de inte heller ville det. En tanke som kom fram är att de kanske söker sig till situationer där de enklare kan uttrycka sina tankar. Leken kan vara ett exempel på detta. Där kan de bearbeta sina intryck på ett annat sätt än vad de kan göra i ett samtal med en vuxen. Björklund och Eriksson (2000) skriver att leken är barns viktigaste redskap för att hantera livets svåra och mörka sidor. Det är genom leken som barn bearbetar, förstår och lär sig leva med det svåra. De två yngre flickorna som diskuterar *skojdöd* kan tolkas ge uttryck för något hemskt de varit med om. Vi kan genom att studera deras konversation göra tolkningen att deras sätt att hantera fenomenet är att göra situationen mer lustfylld än vad den möjligen är. Ett barn nämnde att han inte hade fått följa med på en begravning. Vi tror att många vuxna utesluter barn från begravningar, inte för att barnen kommer förstöra utan för att skydda dem från det hemska och sorgliga. En anledning till det kan vara för att de själva upplevt en hemsk händelse och vill nu skydda sina barn från att uppleva samma.

Tolkningen som vi gjorde är att både de yngre och de äldre barnen vill ha någon att samtala med angående detta fenomen. Vi förstod att barnen har en hel del frågor angående fenomenet, men eftersom de inte har så många att diskutera ämnet med, samt att de inte har samma erfarenhet inom livsfrågor blir barnen obekväma i situationen och vet inte hur de skall hantera den. Som vi nämner ovan så är leken en av barnens viktigaste verktyg att bearbeta svåra frågor med och därför är fritidshemmet ett bra forum för detta. Det viktiga är inte vem som visar engagemang och är villig att lyssna på barnens tankegångar, utan det som är betydelsefullt är att någon gör det. Johansson (2000) synliggör att vårdnadshavare och andra vuxna i barns omgivning har svårigheter med att acceptera barns kunskaper beträffande media och dess användningsområde. Istället för att uppmuntra användandet av media motarbetas detta av vuxna, vilket inte nödvändigtvis skapar en klyfta men en avgrund mellan barn och vuxna. Om man som vuxen engagerar sig i barnens intressen så kan media fungera som en plattform för svårare samtal, till exempel att man utformar en aktivitet med hjälp av någon form av media för att på det viset skapa ett enklare sätt för vuxna och barn att kommunicera.

Litteratur vi läst om död och sorgearbete menar att det är viktigt med ceremonier för barn för att de skall få en fast hållpunkt i en situation som för dem är svår att förstå. Det som förvånade oss mest under den här studien är faktumet att vi såg typiska mönster för flickor och pojkar. Pojkarnas fokus låg till större del mot praktiska förklaringar och med större fokus på handlingarna medan flickornas fokus låg mot känslor och saknad.³ En möjlig anledning är

³ Se intervjuer sida 22 och 27

att vi vuxna förutsätter att en flicka skall vara mer omhändertagande och lugn medan en pojke är mer energisk och impulsiv. När det gäller åldern så såg vi ibland stor skillnad i svaren och ibland nästan ingen skillnad alls. Detta kan vara beroende på hur vi formulerat frågorna då vissa frågor, som till exempel när vi pratade om datorspel gav liknande svar oberoende av ålder medan mer abstrakta frågor som vad händer efter döden gav mer varierade svar. En slutsats där är att de äldre barnen har en större referensram än de yngre och har därför en bredare syn på stora livsfrågor.

Vi anser att vi nått våra mål när det kommer till vår undersökning. Barnen, både äldre och yngre, hade många kloka tankar och något vi insåg är att det finns fortfarande mycket mer att undersöka. Kanske hade det varit en bra idé att starta upp ett tema i samband med undersökningen för att på det viset få ytterligare insyn i barnens tankar. Vi insåg hur viktigt det är att vi vuxna engagerar oss i barnen och deras upplevelser, för att på det viset ge barnen möjlighet till en positiv personlig utveckling. I allmänna råd för fritidshem (2007) kan man läsa att fritidspedagogen har en uttalad inriktning mot social utveckling, välbefinnande samt omsorg. Ett samarbete mellan skolan och fritidshemmet är då en stor tillgång för utvecklat arbete inom till exempel elevvårdsarbete. I Lgr11 (2011) belyser man att skolan skall utveckla ett samarbete med fritidshemmet för att på det viset ge eleverna chans till att utvecklas mångsidigt. Skolan skall genom samarbete ha ett utbyte av kunskaper mellan berörda skolformer, för att på det sättet ge eleverna de bästa förutsättningarna till personlig utveckling.

Med detta vill vi belysa fritidshemmets roll i barnets utveckling. Fritidspedagoger är utbildade för att på bästa sätt främja barnens personliga utveckling och därför är fritidshemmet ett viktigt forum för livets svåra frågor. I fritidshemmet ges barnen verktyg för att behandla och lära sig delar i livet som inte berörs på samma sätt inom skolan. Vi är viktiga!

Metoddiskussion

Döden är ett ämne som för många är känsligt att prata om. På grund av detta trodde vi att de skulle vara svårt att få fram material till undersökningen. Det visade sig att barnen gärna pratade om döden även om vissa frågor kunde vara känsliga. Vi är nöjda över resultatet och känner att vi fick ut mycket av intervjuerna då barnen hade många tankar att dela med sig av. Eftersom vi har intervjuat barn tidigare i vår utbildning har vi upplevt de svårigheter som kan uppstå under barnintervjuer. Att barnen kanske inte vill svara just då eller pratar om något annat som intresserar dem mer. Vi tror dock att tack vare vårt upplägg där vi introducerade med filmen så lyckades vi skapa ett intresse för ämnet. Hinder som kunde uppstått under intervjun undvek vi relativt enkelt genom att vi valde att ha följdfrågor som vi anpassat efter respektive åldersgrupp och tillät barnen att ta sig tid att diskutera med sina kompisar. Vi kunde ha fått ytterligare perspektiv om vi hade utökat med till exempel observationer för att på det viset få se hur barnen pratar med varandra om fenomenet utan att de känner sig övervakade av vuxna. Svaren kunde även blivit annorlunda om vi hade valt att blanda grupperna med både pojkar och flickor. Det största problemet var att få godkännande från föräldrar för intervjuerna. Detta tror vi beror på flera faktorer. Många kanske känner oro inför valt ämne och andra kanske helt enkelt inte vill att deras barn skall intervjuas. Vårt mål var att skapa en diskussion mellan barnen vilket vi känner att vi lyckades med. Detta för att vi gav

barnen mycket utrymme under intervjuerna. Vi kunde lagt mer tanke bakom utformningen av frågorna, då främst de yngre ibland hade svårt att förstå vissa frågor.

Fortsatt forskning

Det finns många intressanta faktorer att analysera när det kommer till barns uppfattningar av döden. Till exempel hade det varit intressant att undersöka barns syn på fenomenet under en längre period där man använder sig av ett tema för att på det viset synliggöra barnens åsikter. Andra faktorer som vi anser är viktigt att undersöka är föräldrars syn på döden och hur det påverkar barnens syn samt hur skolan pratar om döden, hur man som lärare skall angripa området för att på bästa sätt skapa en hälsosam och rättvis syn på döden. Detta eftersom det i dagsläget finns många olika kulturer och religioner som har många olika åsikter om vad som händer efter döden.

Referenslista

Aronsson, K (1991). Barns världar i flickors och pojkars bilder. Tre generationer barnteckningar. I Gunnar Berfeldt (red.) (1991). Centrum för barnkulturforskning vid Stockholms universitet (1991). *Flickor och pojkar: om verkliga och överkliga skillnader*. Stockholm: Centrum för barnkulturforskning, Univ.

Bengtsson, G. & Larsson, I. (2002). *Vill du veta vad jag tänker?: att arbeta med barns tankar*. Varberg: Argument.

Berger, P.L. & Luckman, T. (2003). *Kunskaps sociologi- hur individen uppfattar och formar sin sociala verklighet* (2:a uppl.): Wahlström & Widstrand.

Björklund, L. & Eriksson, B. (2001[2000]). *Barnet i mötet med livets mörka sidor*. Stockholm: Verbum.

Bråten, I och Thurman-Moe, A C (1998). Den närmaste utvecklingszonen som utgångspunkt för pedagogisk praxis. I Ivar Bråten (red.) (1998). *Vygotskij och pedagogiken*. Lund: Studentlitteratur.

Bøge, P. & Dige, J. (2006). *Möta barn i sorg: handlingsplan för skola och förskola*. Stockholm: Sveriges utbildningsradio (UR).

Claesson, S. (2004). *Lärares levda kunskap*. Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis.

Dale, E L. (1998). Lärande och utveckling i lek och undervisning. I Ivar Bråten (red.) (1998). *Vygotskij och pedagogiken*. Lund: Studentlitteratur.

Davidsson, B. (2002). *Mellan soffan och katedern: en studie av hur förskollärare och grundskollärare utvecklar pedagogisk integration mellan förskola och skola*. Diss. Göteborg : Univ., 2002. Göteborg.

Dominković, K., Eriksson, Y. & Fellenius, K. (2006). *Läsa högt för barn*. Lund: Studentlitteratur.

Doverborg, E. & Pramling Samuelsson, I. (2000). *Att förstå barns tankar: metodik för barnintervjuer*. (3., [omarb.] uppl.) Stockholm: Liber.

Dyregrov, A. (1990). *Barn i sorg*. Lund: Studentlitteratur.

Dyregrov, A. (2007). *Sorg hos barn: en handledning för vuxna*. (2., [rev.] uppl.) Lund: Studentlitteratur.

Eidevald, C. (2011). *"Anna bråkar!": att göra jämställdhet i förskolan*. (1. uppl.) Stockholm: Liber.

Elkind, D. (1978). *Barns utveckling och uppfostran ur Piagets perspektiv*. Stockholm: Natur och kultur.

- Feilitzen, C.V. (2001). *Medievåldets påverkan: en kortfattad forskningsöversikt*. Göteborg: UNESCO International Clearinghouse on Children and Violence on the Screen, Nordicom, Univ.
- Foster, S. (1990). *Barn, död och sorg: om barn i sörjande familjer*. Stockholm: Norstedt.
- Halldén, G. (2003). Barnperspektiv som ideologiskt eller metodologiskt begrepp. *Pedagogisk forskning i Sverige*, 8 (1-2), s. 12-23.
- Hartman, S.G. (1986). *Barns tankar om livet*. Stockholm: Natur och kultur.
- Hartman, S.G. & Furenhed, R. (2003). *Etik och ungas livstolkning*. Linköping: SkapandeVetande, Linköpings univ.
- Hirdman, Y. (2001). *Genus: om det stabila föränderliga former*. (1. uppl.) Malmö: Liber.
- Jansson, A. (2002). *Mediekultur och samhälle: en introduktion till kulturteoretiska perspektiv inom medie- och kommunikationsvetenskapen*. Lund: Studentlitteratur.
- Johansson, B. (2000). *Kom och ät! Jag ska bara dö först-: datorn i barns vardag*. Diss. Göteborg : Univ., 2000. Göteborg.
- Johansson, B. & Svedner, P.O. (2006). *Examensarbetet i lärarutbildningen: undersökningsmetoder och språklig utformning*. (4. uppl.) Uppsala: Kunskapsföretaget.
- Johansson, E. (2008). *"Gustav får visst sitta i tjejsoffan!": etik och genus i förskolebarns världar*. (1. uppl.) Stockholm: Liber.
- Johansson, E. & Pramling Samuelsson, I. (2007). *"Att lära är nästan som att leka": lek och lärande i förskola och skola*. (1. uppl.) Stockholm: Liber.
- Kvale, S. & Brinkmann, S. (2009). *Den kvalitativa forskningsintervjun*. (2. uppl.) Lund: Studentlitteratur.
- Lantz, A. (2007). *Intervjumetodik*. (2., [omarb.] uppl.) Lund: Studentlitteratur.
- Marton, F. & Booth, S. (2000). *Om lärande*. Lund: Studentlitteratur.
- Nordlund, J-E. (1996). *Television och socialisation*. Lund: Studentlitteratur.
- Rose, G. (2007). *Visual methodologies: an introduction to the interpretation of visual materials*. (2. ed.) London: Sage.
- Slaughter, Virginia (2005). *Young children's understanding of death*. Australian Psychologist, November 2005; 40(3): 179 – 186.
- Svensson, A. (1998). *Barnet, språket och miljön: från ord till mening*. Lund: Studentlitteratur.
- Sverige. Skolverket (2007). *Kvalitet i fritidshem: allmänna råd och kommentarer*. Stockholm: Skolverket.

Sverige. Skolverket (2011). *Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet 2011*. Stockholm: Skolverket.

Tamm, M. (1995). *Barns och ungdomars tankar om Gud: en fenomenografisk studie om gudsuppfattningar*. Boden: Vårdhögskolan.

Tamm, M. (2003). *Barn och rädsla*. Lund: Studentlitteratur.

Tamm, M. & Granquist, A. (1993). *Barns dödsuppfattning i teckningar och berättelser*. Boden: Vårdhögskolan.

Tamm, M. & Granqvist, A. (1994). *Barns och ungdomars tankar om döden*. Boden: Vårdhögskolan.

Trost, J. & Hultåker, O. (2007). *Enkätboken*. (3., [rev. och utök.] uppl.) Lund: Studentlitteratur.

Vetenskapsrådet (2002). *Forskningsetiska principer inom humanistisk-samhällsvetenskaplig forskning* [Elektronisk] http://www.cm.se/webbshop_vr/pdf/etikreglerhs.pdf (Tillgänglig 2012-02-06)

Vygotskij, L.S. (1995). *Fantasi och kreativitet i barndomen*. Göteborg: Daidalos.

Wenestam, C. (1986). *Människors uppfattningar av döden*. Göteborg:

Williams, P., Sheridan, S. & Pramling Samuelsson, I. (2000). *Barns samlärande: en forskningsöversikt*. Stockholm: Statens skolverk.

Trollhättan 2011-11-09

Hej!

Under hösten 2011 kommer vi att göra vårt examensarbete som en del i lärarprogrammet vid Högskolan Väst i Trollhättan. I vår studie kommer vi att samla in datamaterial genom intervjuer och fokusgrupper. Datamaterialet kommer att behandlas enligt de riktlinjer som gäller för studier av detta slag vad gäller deltagarnas anonymitet och etiska hänsyn, eleverna kommer alltså **vara helt anonyma** och information vi samlar in **kommer att skyddas**. Studiens syfte kommer att fokusera på barns syn på döden eftersom det är något barnen ofta stöter på i vardagen, om de ser en död fågel eller via nyheterna, och vi anser att det är ett ämne som inte belyses tillräckligt. **Barnen har rätt att avsluta intervjuerna när de vill och vi kommer acceptera det utan att ifrågasätta.**

Vår förhoppning är att ni ger ett samtycke till att ditt barn intervjuas/observeras!

Tack på förhand!

Sonny Carlsson och Robert Bäckström

Om du undrar över något är du välkommen att höra av dig till oss

xxxxxxxxxx- Robert Bäckström

xxxxxxxxxx - Sonny Carlsson

() Ja, jag ger tillstånd för mitt barn att delta i studien.
Intervjusvaren/observationerna **får endast användas inom ramen för examensarbetet**

() Nej, jag vill inte att mitt barn intervjuas/observeras.

Barnets namn:.....

Målsmans underskrift:.....

Namnförtydligande:.....

Blanketten lämnas senast 2011-11-17 till klassläraren.

Vad var det som hände med simbas pappa?

Vad hände då?

Vad är döden för något? Vad händer?

Har ni själva varit med om att någon dött

Kan man dö i spel?

Har ni prata om döden med någon?

Om ja; vad pratade ni om då och när gjorde ni det?

Om nej; skulle ni vilja prata mer om det då? Har ni pratat om döden med någon?

Har ni lekt någon lek där döden varit med någon gång?

Kan man spela död?

Högskolan Väst
Institutionen för individ och samhälle
461 86 Trollhättan
Tel 0520-22 30 00 Fax 0520-22 30 99
www.hv.se